

JUKKA RANTALA

Kasvatustiede on vaarassa menettää historiallisen näkökulmansa

Professori Jukka Rantala pohti virkaanastujaisesityksessään 24.5.2006 kasvatuksen historian asemaa tiedeyhteisössä, erityisesti kasvatustieteessä.

■ Yliopistovirkojen puuttuessa kasvatustieteen tutkijat eivät ole voineet omistautua kasvatuksen historialle. Tämä on heijastunut sekä alan tutkimukseen että jatko-opintojen ohjaukseen. Säilyttääkseen elinkelpoisuutensa kasvatuksen historian tutkijoiden on jatkossa voimistettava yhteistyötä paitsi omassa tiedeyhteisössään myös monitieteisesti. Kasvatuksen historian painopiste saattaa silti tulevaisuudessa siirtyä kasvatustieteestä historiatieteisiin, kuten on tapahtunut anglosaksisessa maailmassa.

Kasvatuksen historian asema kasvatustieteessä

1900-luvun alku oli kasvatuksen historian kukoistuskautta, jos asiaa puntaroi käyttämällä mittapuuna väitöskirjoja: useampi kuin joka kolmas vuosisadan alkupuoliskolla julkaistu väitöskirja edusti kasvatuksen historiaa. Väittelijöiden määrät olivat kuitenkin pieniä. Kasvatuksen historiassa julkaisiin vuosina 1904–49 vain 17 väitöskirjaa.

Seuraavien 45 vuoden aikana kasvatuksen historian alalta väitteli kaksinkertainen määrä kasvatustieteilijöitä. Väittelijöistä kuitenkin enää joka kahdeksas tutki kasvatuksen historian ilmiöitä. Kokeellinen kasvatustiede nousi sodan jälkeen valta-asemaan.¹

1960–70-luvuilla kasvatuksen historia eli pienellä liekillä. Samaan aikaan kasvatustieteen asema tiedeyhteisössä muuttui, kun opettajankoulutus siirtyi yliopistoihin ja perustettiin kasvatustieteiden tiedekunnat. Seuraavina vuosikymmeninä kasvatustiede etsi rooliaan: se nähtiin yhtäältä omaleimaisen tiedetradition omaavana tieteenalana, mutta toisaalta eri tieteenalojen perusperiaatteina noudattavana ja niiden metodeja lainaavana tieteenä.² Kasvatustieteen autonomian vaatimukset johtivat siihen, että muilta tieteenaloilta peräisin olevasta lainasta haluttiin eroon. Tämä näkyi erityisesti tiedeyhteisössä olemassaoloon puolustamaan joutuneissa opettajankoulutuslaitoksissa, joissa kasvatustieteen opiskelijat saivat peruskoulutuksessaan kapean kuvan kasvatustieteestä – mm. historiallinen, filosofinen ja sosiologinen näkökulma sivuutettiin monesti vain kirjatenteilla. Puhdasoppisuuden tavoittelussa muut kuin kasvatustieteelliset lähestymistavat jäivät katvee-

1. Joel Kivirauma (1998) 'Sivistyshistoriaa, faktoreita ja tulkintaa – Suomalaiset kasvatustieteen väitöskirjat 1900-luvulla', *Kasvatus* 1998, 13–14, 19.

2. Ks. Vesa Huotari & Saila Anttonen (1996) 'Kasvatustieteen utopioita ja tragedioita: keskustelun avaus', teoksessa Saila Anttonen & Vesa Huotari (toim.), *Työn alla kasvatustiede*. Tampere: Tampereen yliopiston kasvatustieteiden laitos, 18; Saila Anttonen (1996) 'Kasvatustieteen suunta kamppailujen kohteena – autonomiaan vai vallan alle', teoksessa Saila Anttonen & Vesa Huotari (toim.) *Työn alla kasvatustiede*. Tampere: Tampereen yliopiston kasvatustieteiden laitos, 55.

Taulukko 1. Kasvatustieteelliset väitöskirjat 1904–2004.⁹

	Kasvatuksen historian väitöskirjat	Muut kasvatustieteen väitöskirjat	Yhteensä
1904–1909	3 (75 %)	1 (25 %)	4 (100 %)
1910–1919	3 (43 %)	4 (57 %)	7 (100 %)
1920–1929	1 (50 %)	1 (50 %)	2 (100 %)
1930–1939	5 (38 %)	8 (62 %)	13 (100 %)
1940–1949	5 (38 %)	8 (62 %)	13 (100 %)
1950–1959	5 (33 %)	10 (67 %)	15 (100 %)
1960–1969	6 (32 %)	13 (68 %)	19 (100 %)
1970–1979	5 (8 %)	54 (92 %)	59 (100 %)
1980–1989	9 (9 %)	92 (91 %)	101 (100 %)
1990–1999	26 (8 %)	280 (92 %)	306 (100 %)
2000–2004	17 (5 %)	332 (95 %)	349 (100 %)
Yhteensä	85 (10 %)	803 (90 %)	888 (100 %)

seen,³ mikä ei voinut olla vaikuttamatta nousevan tutkijapolven paradigmatilanteihin.

Kasvatuksen historian tutkimus tyrehtyi 1970-luvulla. Tutkimusten vähäisen määrän lisäksi kasvatuksen historian tutkimusta häiritsi tutkimusotteellinen pysähtyneisyys. Työt olivat historiikinomaisia esityksiä, ja niillä pyrittiin pönkittämään laitosten identiteettiä.⁴ Kasvatuksen historian heikkenevään asemaan vaikutti myös kasvatustieteen kohdistuneet pragmaattisuusvaatimukset.⁵ 1970-luvun johtaviin kasvatustietehistorioitsijoihin lukeutuneen Taimo Iisaloon mukaan pragmaattisuuden vaatimus oli ymmärrettävä. Hänen mukaansa tutkijoiden tehtävä oli osoittaa tulostensa merkitykset nykyajalle.⁶ Vuosikymmenen lopulla opetusministeriön

3. Vrt. Anttonen (1996) 54–56.

4. Sirkka Ahonen (1999) 'Kouluhistorian vaihtuvat paradigmat', teoksessa *Kasvatuksen monimuotoinen sarja. Koulu ja menneisyys XXXVII*, Saarijärvi: Suomen Kouluhistoriallinen Seura, 40.

5. O. K. Kyöstiö (1982) *Viimeaikaista kasvatustutkimuksestamme III. Kasvatustietehistorialliset tutkimukset*. Jyväskylän yliopiston kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen selosteita ja tiedotteita 198, 7, 9.

6. Taimo Iisalo (1977) *Menneisyyden kasvatuksen tutkimus*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen opetusmonisteita 5, 7–8, 12; Kasvatustieteessä 1970-luvun lopulla vallinnut pragmaattisuuden vaatimus ilmenee mm. Juhani Karvosen virkaanastujaisesityksessä. Juhani Karvonen (1979) 'Kasvatuksen tutkimus – mitä se on ja mitä se voisi olla', *Kasvatus* 1979, 262.

kansliapäällikkö Jaakko Numminen peräänkuulutti kasvatustieteen professorikunnalta koulun kehittämistä hyödyttävää tutkimusta.⁷ Lähimenneisyys alkoi valikoitua yhä useammin tutkimuksen kohteeksi. Kasvatuksen historian tutkimus onkin viime vuosikymmeninä keskittynyt 1800- ja 1900-luvun tutkimiseen.⁸

7. Jaakko Numminen (1979) 'Koulunuudistus ja kasvatus', *Kasvatus* 1979, 257–277; Keskustelu kasvatustieteen historian pragmaattisuudesta on jatkunut maailmalla vuosikymmeniä. Esimerkiksi brittiläisessä *History of Education* -aikakauskirjassa asiaan palataan tuon tuosta, viimeksi Roy Lowe (2002) 'Do we still need history of education: is it central or peripheral?', *History of Education*, 502; Richard Aldrich (2003) 'The three duties of the historian of education', *History of Education*, 133–143, erit. 134.

8. Vuosien 1904–1969 28 kasvatustietehistorian väitöskirjasta 10 käsittelee 1700-lukua tai aiempaa aikaa – vuosien 1970–1995 26 väitöskirjasta vain 2 paneutuu Ruotsin aikaan. Tiedot väitöskirjoista perustuvat Joel Kivirauman laatimaan kasvatustieteen väitöskirjojen listaan. Joel Kivirauma (1997) 'Faktorianalyysin kautta teema- haastatteluun – Suomalaisen kasvatustieteen paradigmatmurrokset 1900-luvulla väitöskirjojen valossa', teoksessa Joel Kivirauma & Risto Rinne (toim.) *Suomalaisen kasvatustieteen historia – lyhyt oppimäärä*. Turku: Kasvatustieteiden laitos. Lähihistorian painotus näkyi myös Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirjojen artikkeleissa. Vuosien 1985–2004 aikana vuosikirjoissa vain kuusi artikkelia 184:stä käsittelee 1800-lukua edeltävää aikaa.

9. Tiedot kasvatustieteen väitöskirjoista perustuvat Joel Kivirauman artikkeliin (1997) ja Leena Lehtimäen

Vaikka kasvatuksen historian suhteellinen asema kasvatustieteellisen tutkimuksen kentässä on nykyisin pieni verrattuna 1900-luvun alkupuoleen, kasvatuksen historian tutkimus on ollut vireää ottaen huomioon sen resursoinnin yliopistolaitoksessa. Kasvatuksen historia sai oman professuurin 1960-luvun lopulla, ja se säilyi 2000-luvun alkuun saakka. Tuona aikana kasvatustieteen professorikunta kasvoi yli viisinkertaiseksi, käsittäen vuonna 2004 126 professoria. Kasvatustieteen väitöskirjojen määrä on lisääntynyt 1970-luvulta lähtien. Silti niiden suhteellinen osuus kasvatustieteen väitöskirjoista on pienentynyt, kuten oheisesta taulukosta käy ilmi.

Alan ongelmakohdat

Kasvatuksen historian ongelmat johtuvat suurelta osin alan heikosta resursoinnista. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitokselle sijoitettu alan ainoa professuuri muutettiin yleiseksi kasvatustieteen viraksi vuonna 2005. Kasvatustieteen tutkimusta ovat tehneet ja tekevät toki myös muut kasvatustieteen professorit ja dosentit,¹⁰ mutta he eivät varsinaisesti ole vastuussa tieteen alan kehittämisestä.

Kasvatustieteen tiedeyhteisössä työskentelevien on keskityttävä tutkimuksissaan ja opetuksessaan virkamäärityksessä linjattuihin tehtäviin. Kasvatuksen historia jää alueeksi, jota tutkitaan, jos muulta tekemiseltä jää aikaa. Tilanne on lohduton nuorilla kasvatustieteilijöillä, jotka ovat vasta suuntautumassa yliopistovirkoihin – he jäävät pelkillä kasvatuksen historian tutkimuksillaan laaja-alaisempien kasvatustieteilijöiden varjoon. Siksi yliopistouralle suuntautuvan ei kannata keskittyä yksinomaan kasvatuksen historian tutkimiseen. Monet opetuksen haltijat pitävät historiallista tarkastelua tarpeellisena, mutta kasvatustieteen olematon virkatilanne kertoo alueen todellisesta arvostuksesta kasvatustieteessä.

Kasvatuksen historian jääminen eräänlaiseksi sivutuotteeksi kasvatustieteessä on johtanut opinnäytteiden ohjauksen ongelmiin.¹¹ Yliopistoviroissa olevien alan tutkijoiden vähäisyyden takia perustutkinto-opiskelijat eivät läheskään aina saa pätevää

ohjausta eikä heitä edes kannusteta historiallisen näkökulman valintaan. Kasvatuksen historian heikko asema tutkintovaatimuksissa ohjaa opiskelijoita valitsemaan tutkielman aiheet muilta kasvatustieteen alueilta.

Ohjauksen ongelmat heijastuvat myös jatko-opintovaiheessa oleviin opiskelijoihin. Monet kasvatustieteilijät tekevät historiallista tutkimusta ensi kertaa vasta väitöstutkimuksessaan, jolloin laadukkaasti ohjauksen merkitys korostuu. Ohjaajakapasiteetin kaupan takia kasvatustieteilijöiden olisikin rakennettava yhteistyötä historiatieteiden kanssa. Kasvatustieteellisen tutkimuksen arvioinnissa vuonna 1990 pidettiin ongelmallisena, että kasvatustieteen väitöskirjojen vastaväittäjät tulevat harvoin oman tieteen alan ulkopuolelta.¹² Tältä osin reilussa vuosikymmenessä on tapahtunut kehitystä, ainakin kasvatuksen historiassa. 5 vastaväittäjää 23:sta on 2000-luvulla tullut muista tiedekunnista.¹³ Opinnäytteiden tarkastusprosessin lisäksi yhteistyötä olisi laajennettava jatko-opiskelijoiden ohjaukseen.

Heikon virkatilanteen ja opinnäytteiden ohjauksen ongelmien lisäksi kasvatuksen historia kärsii tutkimusten sekoittamisesta historiikkeihin. Harrastajatutkijoiden joukon monilukuisuudesta voimme olla iloisia, sillä kasvatuksen historian yleisesityksistä suuri osa on heidän laatimiaan. Monesti he ovat kouluelämän vaikuttajia, jotka tallentavat omaan uraansa liittyvää kokemustie-

kevällä 2005 laatimaan luetteloon väitöskirjoista <http://www.helsinki.fi/vokke/Tyoryhmat/Liite3b%20tohtorin%20vaitoskirjat_140405.pdf>, luettu 28.11.2005. Mukaan on kelpuutettu aineistonhankinnan ja sen käsittelyn perusteella historian tutkimuksiksi luokiteltavat väitöskirjat. Paikoitellen rajanveto oli hankalaa, joten listaa voi pitää vain suuntaa-antavana.

10. Kasvatuksen historian alalle nimettyjä dosentteja on vähän. Reijo Heikkinen (Kajaani), Risto Ikonen (Joensuu) ja Jarmo Kinos (Turku) ovat yliopistoviroissa olevia dosentteja. Eläkkeellä olevia, mutta monin tavoin aktiivisia dosentteja ovat Håkan Andersson, Saara Hakaste, Jouko Kauranne ja Antti Lappalainen.

11. Ehkä räikein esimerkki tästä, ks. <<http://www oulu.fi/dokumentit/Vilen-selvitys.pdf>>, luettu 24.4.2006.

12. *Kasvatustieteellinen tutkimus Suomessa* (1990) Helsinki: Suomen Akatemia, 111.

13. Historioitsijat Antero Heikkinen, Tapio Hämynen, Kari Immonen, Veijo Saloheimo ja Irma Sulkunen ovat toimineet kasvatustieteen väitöksissä vastaväittäjinä.

toa ja muisteluaineistoa. Näin tulevalle tutkimukselle kertyy aineistoa. Akateemisen historian tutkimuksen ja historiikin laatimisen välille tulisi kuitenkin vetää selvä raja esimerkiksi tieteellisten seurojen vuosikirjoissa, jotta kasvatuksen historia ei leimautuisi harrastelijoiden yleistajuiseksi kirjoitteluksi.¹⁴

Kasvatuksen historian tutkijat eivät ole näkyvästi vetäneet rajaa tieteellisten tutkimusten ja historiikkien välille. Liemmin he eivät ole julkisuudessa keskustelleet metodisista lähtökohdistaan tai johtopäätöksistään. Harrastaja- ja ammattitutkijoiden välisen rajankäynnin välttely lienee seurausta sopivan keskustelufoorumin puutteesta. Keskustelun puuttuminen saattaa johtua myös kasvatushistorioitsijoiden identiteettikriisistä: osa alan tutkijoista ei ole kotiutunut kasvatustieteilijöiden yhteisöön, toiset taas eivät liiku kasvatustieteen tiedeyhteisön ulkopuolella. Sanalla sanoen kasvatushistorioitsijoiden identiteetti on häilyvä eivätkä tutkijat tiedä, missä ja kenen kanssa keskustelua pitäisi käydä.

Toisen luokan historiaa

Kasvatustieteen status tieteen hierarkiassa on varsin heikko, vain hoitotieteet ovat heikommassa asemassa. Asetelma heijastuu kasvatuksen historiaan kasvatustieteilijöiden ja historioitsijoiden välisenä hylkimisreaktiona: kasvatustieteilijät eivät julkaise historian foorumeilla eivätkä historioitsijat kasvatustieteen kentällä.

Kasvatuksen historian johtavan kotimaisen julkaisun, Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirjan sisällön tarkastelu kertoo kasvatustieteilijöiden ottaneen vuosikirjan julkaisukanavakseen. Muiden tieteenalojen kasvatushistorian tutkijat julkaisevat tutkimuksensa muualla. Viimeksi kyseisessä vuosikirjassa ovat historioitsijoista julkaisseet Laura Kolbe (1994) ja Erkki Kuujo (1995). Myös kirkkohistorioitsijat ja kansatieteilijät ovat jääneet kirjoittajajoukon ulkopuolelle. Kasvatustieteilijät eivät ole puolestaan kirjoittaneet johtaviin kansallisiin historia-alan aikakauskirjoihin, *Historialliseen Aikakauskirjaan* ja *Historisk Tidskrift för Finlandiin*.

Kahtiajakautuminen näkyy myös väitöskäytänteissä. Kuten aiemmin on käynyt ilmi, historioitsijoita käytetään jonkin verran kasvatustieteen väitöksissä vastaväittäjinä. Kasvatustieteilijät vierailevat puolestaan aniharvoin vastaavassa tehtävässä historiatieteen alueella. Kasvatustieteilijän ottaminen vastaväittäjäksi saatettiin – varsinkin aikaisemmin – tulkita historioitsijoiden piirissä osoitukseksi väitöskirjan heikosta laadusta.¹⁵

Kasvatustieteestä lähtöisin olevat kasvatushistorioitsijat eivät ole saaneet metodisesti vastaavaa koulutusta kuin heidän historiatieteilijät opiskelleet kollegansa eivätkä kasvatustieteilijät ole tuoneet historiatieteen teoreettisesti tai metodologisesti uutta. Tästä syystä heitä saatetaan pitää toisen luokan historioitsijoina. Yliopistovirkojen nopea määrällinen kasvu on myös saattanut johtaa kasvatustieteen inflatoriseen kehitykseen historioitsijoiden silmissä, sillä historian alalle ei ole kahteenkymmeneen vuoteen perustettu uusia virkoja.¹⁶ Kolmas kasvatustieteen riippakivi liittyy tieteen pragmaattiseen luonteeseen. Kasvatustieteellinen tutkimus ei ole välttely yhteiskunnallisen hyödyllisyyden näkökulmaa. Sen sijaan historiassa se ei ole saanut suurta suosiota, vaikka 1970-luvun alussa Suomesakin käytiin aiheesta keskustelua historioitsijoiden keskuudessa.¹⁷

Kasvatuksen historian tutkijoiden väheksyntä historioitsijoiden keskuudessa on uni-

14. Samasta huolenaiheesta on historiatieteen osalta aiemmin kirjoittanut Marjatta Hietala (2003) 'Minne menet historian tutkimus? Pohdintoja suuntautumisesta ja metodeista', HAik 2003, 105–106, 109.

15. Esim. Mervi Kaarnisen pohdinta Sisko Vilkkaman väitöstutkimuksen vähättelyn syistä. Mervi Kaarninen (2005) 'Luonto vetää tikanpojan puuhun, ja meillä kullakin on omalaatuisensa luonto', teoksessa Elina Kattainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala (toim.), *Oma pöytä – Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Helsinki: SKS, 267.

16. Ks. Hietala (2003) 111.

17. Esim. Päiviö Tommila (1989) *Suomen historian kirjoitus. Tutkimuksen historia*. Helsinki: WSOY, 212–214; Päiviö Tommila (2000) 'Historia', teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*. Helsinki: WSOY, 133; Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (1996) *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaisen historian kirjoitukseen*. Helsinki: SHS, 135–136.

versaali ilmiö. Historioitsijoiden kritiikki kasvatustieteilijöiden tekemää tutkimusta kohtaan voimistui 1960-luvulla laajeten yleismaailmalliseksi ilmiöksi seuraavilla vuosikymmenillä. Kasvatustieteestä tuli ikään kuin poltinmerkki, joka kertoi tutkimuksen deskriptiivisyydestä ja heikosta akateemisesta statuksesta.¹⁸

Kasvatustieteen tiedeyhteisön nyt luovutua kasvatuksen historian professorin virasta tutkimuksen painopiste siirtynee kasvatustieteestä historiatieteisiin, kuten on tapahtunut anglosaksisissa maissa.¹⁹ Viitteenä kehityksestä voi pitää Suomen historiallisen seuran käynnistämää kasvatuksen historian suurhanketta. Toisin kuin kasvatustieteessä, jossa kasvatuksen historian teoreettis-menetelmällinen kehitys jää alan vähäisen harrastuksen takia akateemisen keskustelun marginaaliin, historiatieteissä alue on tarjonnut tutkijoille poikkitieteelliseen yhteistyöhön perustuvan tutkimuskohteen.

Mitä on tehtävä

Kasvatustiede on menneinä vuosina ollut monesti tieteellisen arvioinnin kohteena. Varsinkin viimeisten kymmenen vuoden aikana arvoinnit ovat kohdistuneet ennen kaikkea yksittäisiin yliopistoihin kytkeä niitä laajempaan kansalliseen kontekstiin. Viimeisin kasvatuksen historian kannalta varteenotettava tarkastelu on vuodelta 1990, jolloin Suomen Akatemian asettama arviointiryhmä luovutti loppuraporttinsa. Siinä arvosteltiin kasvatuksen historian tutkimuksen selostavaa luonnetta. Laajempien tutkimushankkeiden lisäksi arviointiryhmä peräänkuulutti alan tutkijoilta tiiviimpää yhteistyötä kulttuuri-, oppi- ja mentaalihistoriaan.²⁰

Yhteistyön lisääminen onkin alan elinehto. Kasvatuksen historiaan suunnatun professorin poistuminen Suomen yliopistolaitoksesta heikentää alueen jatko-opinto-ohjauksen elinvoimaisuutta, ja sen voi olettaa heijastuvan alan jatkotutkimusten vähenemisenä. Kasvatuksen historian jatko-opiskelun näivettymistä voidaan kuitenkin hillitä, jos

muut kasvatustieteen oppituolinhaltijat hoitavat alalle hakeutuvien jatko-opiskelijoiden ohjauksen yhteistyössä historioitsijoiden kanssa.

Yhteistyötä on kehitettävä myös perustutkinto-opiskelijoiden ohjauksessa. Kun kaikissa kasvatustieteellisissä tiedekunnissa ei ole kasvatuksen historian asiantuntijoita, ohjaus on hoidettava verkostoitumisen kautta. Sama pätee metodikoulutuksessa.

Aluksi kasvatuksen historian alalle pitäisi saada tieteellisesti korkeatasoinen, vertaisarvioinnille perustuva aikakausi- tai vuosikirja. Kouluhistoriallisten seurojen vuosikirjat ovat tarjonneet monille tutkijoille julkaisukanavan, mutta artikkelien taso niissä vaihtelee suuresti. Referee-julkaisun avulla kasvatuksen historian alalle luotaisiin keskustelufoorumi, jossa tutkijat saisivat palautetta töistään. Ennen kaikkea se olisi luontainen tapa kehittää yhteistyötä eri tieteenalatradiatioista tulevien kasvatushistorioitsijoiden kesken.²¹ ■

18. William Richardson (1999) [1999a] 'Historians and educationists: the history of education as a field of study in post-war England. Part I: 1945–72', *History of Education*; William Richardson (1999) [1999b] 'Historians and educationists: the history of education as a field of study in post-war England. Part II: 1972–96', *History of Education*; Gary McCulloch & William Richardson (2000) *Historical research in educational settings*. Buckingham & Philadelphia: Open University Press, 12, 16, 39–40; Jürgen Herbst (1999) 'The history of education: state of the art at the turn of the century in Europe and North America', *Paedagogica Historica*, 738, 744.

19. Richardson (1999b) 109, 133–135; Herbst (1999) 743.

20. Kasvatustieteellinen tutkimus Suomessa (1990) 80–81, 140. 1990-luvun taitteessa käytiin laajemminkin keskustelua kasvatuksen historian näkökulmien laajentamisesta institutionaalisen koulutuksen tutkimisesta perheen, lapsuuden, mentaliteettien tarkasteluun. Esim. Eva Szabolcs (1993) 'Recent Research in the History of Education in Hungary', teoksessa *Koulu ja menneisyys XXXI*. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura, 141; Rudolph Leslie Schnell (1987) 'Sources for Constructing a New History of Education', teoksessa Robert F. Lawson, Val D. Rust, and Susanne M. Shafer (toim.), *Education and Social Concern*. Michigan: Prakken Publications, 35–45.

21. Vastaavaa pyrkimystä on ilmennyt History of Education -julkaisun kohdalla. Ks. Richardson 1999b.